

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه تاریخ

پایان نامه کارشناسی ارشد

عنوان : پژوهشی پیرامون نقش خاندان‌های ایرانی در تحولات سیاسی و اجتماعی دو قرن اول هجری

استاد راهنما :

دکتر عبدالحسین میلانی

استاد مشاور :

دکتر محمد زمان خدایی

نگارش :

الهه درگانی

(۸۷۲۸۶۰۱)

نام خانوادگی: درگانی	نام: الهه
عنوان پایان نامه: پژوهشی پیرامون نقش خاندان های ایرانی در تحولات سیاسی و اجتماعی دو قرن اول هجری	
استاد راهنما: دکتر عبدالحسین میلانی	استاد مشاور: دکتر محمد زمان خدایی
درجه تحصیلی: کارشناسی ارشد	رشته: تاریخ
محل تحصیل (دانشگاه): شهید چمران اهواز	
دانشکده: ادبیات و علوم انسانی	
تاریخ فارغ التحصیلی: اسفندماه ۱۳۸۹	تعداد صفحه: ۱۴۵
کلید واژه ها: دو قرن اول هجری، ساسانیان، مسلمانان، خاندان های ایرانی، طبرستان، خلفای عباسی، برامکه.	
<p>با ورود اسلام به ایران خاندان های مهم عصر ساسانی در رویارویی با مسلمانان به ستیز یا سازش پرداختند، خاندان هایی که ستیز نمودند مانند خاندان های مهم طبرستان که مخالفشان با مسلمانان تا قرن ها ادامه داشت و بعضی دیگر از خاندان های اثر ساسانی با گسترش فتوحات مسلمانان حیات سیاسی خود را از دست دادند و یا مهاجرت نمودند، اما خاندان هایی که سازش نمودند توانستند به حیات خود ادامه دهند، مانند (دهقانان) که با مسلمانان صلح و بعضاً "اسلام پذیرفتند.</p> <p>با پیروزی عباسیان بر امویان شاهد حضور خاندان های مهم ایرانی در دربار خلفا هستیم از جمله (برامکه، سهل) که توانستند به وزارت دست یابند و در تحولات سیاسی و اجتماعی نقش مهمی را ایفا نمایند، در تحولات اجتماعی (فرهنگی) دو قرن اول نیز خاندان های دیگر ایرانی از جمله یسارنسایی، ابن مقفع، بختیشوع، نوبخت و ماسویه بودند که توانستند در زمینه های علمی و فرهنگی تاثیر گذار باشند و با ترجمه و تالیف کتب آثار مهمی را از خود بر جای بگذارند.</p>	

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۴	بررسی و شناخت منابع و مآخذ
فصل اول : نظری اجمالی به نقش خاندانهای ایرانی در دوره پیش از اسلام	
۱۵	۱-۱) هخامنشیان
۱۷	۱-۲) اشکانیان
۱۹	۱-۲-۱) مناصب و امتیازات خاندانها
۲۱	۱-۳) ساسانیان
۲۳	۱-۳-۱) مناصب و امتیازات خاندانها
۲۹	۱-۳-۲) جایگاه دهقانان در جامعه ساسانی
۳۰	۱-۳-۳) وجه تسمیه و اهمیت دهقان
فصل دوم : ورود اسلام به ایران و ستیز و سازش خاندانهای ایرانی با اعراب مسلمان	

۳۶ (۲-۱) ستیز خاندانها با اعراب مسلمان
۳۶ (۲-۱-۱) خاندانهای سپاهی
۴۰ (۲-۱-۲) شهربانان
۵۰ (۲-۲) سازش خاندانها با اعراب مسلمان
۵۰ (۲-۲-۱) شهربانان
۵۴ (۲-۲-۲) هرمزان
۵۶ (۲-۲-۳) دهقانان

فصل سوم : نقش خاندانهای ایرانی در تحولات سیاسی قرن دوم هـ .

۶۴ (۳-۱) جستاری بروضعیت ایرانیان در دوره بنی امیه ونقش آنان دربه خلافت رساندن عباسیان .
۶۸ (۳-۲) خاندان برمکیان
۶۸ (۳-۲-۱) خاستگاه برمکیان
۶۹ (۳-۲-۲) خالد بن برمک
۷۲ (۳-۲-۳) یحیی بن خالد برمکی

- ۷۴ ۳-۲-۴) فضل بن یحیی بن خالد برمکی
- ۷۷ ۳-۲-۵) جعفر بن یحیی بن خالد برمکی
- ۸۰ ۳-۳) خاندان سهل
- ۸۱ ۳-۳-۱) فضل بن سهل
- ۸۷ ۳-۳-۲) حسن بن سهل
- فصل چهارم : نقش خاندانهای ایرانی در تحولات اجتماعی (فرهنگی) دو قرن اول هـ .
- ۹۴ ۴-۱) خاندان یسارنسائی
- ۹۶ ۴-۲) ابن مقفع و نقش وی در ترجمه آثار
- ۱۰۱ ۴-۳) برمکیان
- ۱۰۴ ۴-۳-۱) نهضت ترجمه (عصر طلایی اسلام)
- ۱۰۸ ۴-۴) نوبختیان
- ۱۱۱ ۴-۴-۱) مذهب نوبختیان
- ۱۱۲ ۴-۵) بختیشوع

۱۱۲ (۴-۵-۱) شهر جندی شاپورو اهمیت مرکز آموزشیآن

۱۱۸ (۴-۶) ماسویه

۱۲۲ نتیجه گیری

۱۲۵ فهرست منابع و مآخذ

۱۳۵ فهرست اعلام

مقدمه

در رساله پیش رویه نقش خاندانهای ایرانی در تحولات سیاسی، اجتماعی دوقرن اول هـ. پرداخته می‌شود، این دوقرن، از قرون بسیار مهم و تأثیرگذار در تاریخ اسلام و ایران محسوب می‌شوند، زیرا جامعه ایران با قومی مواجه گردید که از نظر دین، زبان و فرهنگ و تمدن تفاوت‌های زیادی با آنان داشت، مسلمانان پس از نبردهای بسیاری توانستند سرزمین ایران را به تصرف درآورند و شاهنشاهی ساسانی را منقرض نمایند، با ورود اسلام به ایران از طرف جامعه ساسانی و قشرهای مختلف آن عکس‌العمل متفاوتی نشان داده شد، از جمله خاندانهای مهم عصر ساسانی که هر کدام به نحوی سعی در حفظ موقعیت خود داشتند در رویارویی با مسلمانان رویه‌های متفاوتی را در پیش گرفتند، اما با ورود کامل اسلام به ایران و مسلمان شدن اکثر مردم این سرزمین ایرانیان سعی در بازیافتن قدرت از دست رفته خود داشتند که در این میان نقش خاندانهای ایرانی در این دوره حائز اهمیت بسیار است، طبعاً در ایران خاندانهای زیادی وجود داشته‌اند، اما در این رساله خاندانهای مهمی که عموماً از اسلاف ساسانیان و حائز اهمیت بودند و در صحنه‌های سیاسی و اجتماعی دوقرن اول هـ نقش آفرینی نمودند مورد بررسی قرار می‌گیرند، بنابراین سوالات اصلی مطرح شده در این رساله عبارتند از:

۱- خاندانهای ایرانی در آغاز ورود اسلام به ایران در برابر حملات مسلمانان چه رویه‌ای را در پیش گرفتند؟

۲- این خاندانها چه اهدافی داشتند و برای رسیدن به اهداف خود از چه روشهایی استفاده نمودند؟

۳- این خاندانها چگونه و تا چه حد توانستند در راستای تحقق اهداف خود در این دوقرن تأثیر و نفوذ داشته باشند؟

در این خصوص فرض بر این است که ۱- خاندانهای مهم ایرانی عصر ساسانی از آغاز هجوم مسلمانان بادر نظر گرفتن موقعیت خود عکس العمل متفاوتی از خود نشان دادند که آنها را می توان به طور کلی در دوره سازش و ستیز با مسلمانان مورد بررسی قرار داد.

۲- خاندانهای ایرانی در مواجهه با مسلمانان بادر نظر گرفتن هدفشان که مبنی بر کسب دوباره قدرت از دست رفته- شان بود روشهای متفاوتی را با توجه به امکانات خود و نزدیکی و نفوذ در دربار خلفا به کار بردند و توانستند در عرصه های اجتماعی، فرهنگی و سیاسی از آنان سود جویند.

۳- تأثیر گذاری خاندانهای ایرانی در تحولات سیاسی، اجتماعی دو قرن اول هـ. حوزه گسترده ای را در عرصه های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی آن دوره در بر می گرفت که این امر باتلاش و جدیت این خاندانها در این برهه زمانی، زمینه ساز ایجاد تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی در قرون بعد شد. هدف از این رساله شناخت کلی از خاندانهای مهم ایرانی در این دوره و بررسی چگونگی تأثیر و نفوذ آنان در تحولات سیاسی اجتماعی این دو قرن (اول و دوم هـ.) می باشد.

با توجه به اینکه خاندانهای ایرانی بعد از ورود اسلام به ایران در تلاش برای به دست آوردن قدرت دوباره ایرانیان بودند در نتیجه این تحقیق می تواند زمینه ساز فعالیت علاقمندان به بررسی خاندانهای مهم دیگری که در قرون بعد توانستند در عرصه های مختلف سیاسی اجتماعی و فرهنگی نقش آفرینی نمایند باشد.

در پرداختن و بررسی هر تحقیقی موانع و مشکلاتی وجود دارد، در این رساله از مشکلات آن پرداختن به بحث اجتماعی و فرهنگی نقش خاندانها می باشد چون اکثر منابع متقدم و تا حد زیادی تحقیقات معاصر بیشتر جنبه سیاسی رویدادها تاریخی را در نظر گرفته و در مورد آن بحث نمودند لذا یافتن منابعی که به این بحث به

طور کلی پرداخته باشند مشکل می باشد و تاکنون در خصوص موضوع این رساله پژوهش کاملاً مستقل و مجزایی صورت نگرفته، تنهادر آثار برخی محققین و نویسندگان به صورت پراکنده به این موضوع پرداخته شده است .

از جمله منابعی مانند ۱- تاریخ طبری (محمد بن جریر طبری) ۲- مروج الذهب (مسعودی) ۳- الکامل فی التاریخ (ابن اثیر) و منابع متأخر ۱- تاریخ تمدن اسلام (جرجی زیدان). ۲- ایران در قرون نخستین اسلامی (برتولد اشپولر) ۳- تاریخ ایران کمبریج (جلد ۴)

اما شیوه اجرای این تحقیق توصیفی - تحلیلی و با استفاده از روش کتابخانه‌ای می باشد که پس از مطالعه منابع مختلف در این زمینه به جمع‌آوری داده‌های تاریخی و اطلاعات مرتبط با موضوع پایان نامه پرداخته و پس از تنظیم فیش‌ها و تجزیه و تحلیل مطالب گردآوری شده به نگارش و تدوین نهایی پایان نامه پرداخته می‌شود، این رساله مشتمل بر چهار فصل مجزا از هم که در فصل اول آن به بررسی اجمالی از خاندانهای دوره پیش از اسلام که شامل خاندانهای دوره هخامنشیان ، اشکانیان و ساسانیان است پرداخته شده و در فصل دوم به ورود اسلام به ایران و ستیز و سازش خاندانها با اعراب مسلمان که شامل خاندانهای که ستیز نمودند از جمله نقش سرداران سپاه و حکام ولایات که از خاندانهای مهم بودند و در بخش دیگر این فصل خاندانهای که سازش نمودند از جمله نقش هرمان و دهقانان مورد بررسی قرار می‌گیرند.

فصلهای سوم و چهارم که از فصول اصلی این رساله می باشند آن می‌باشند به نقش خاندانهای ایرانی در تحولات سیاسی و اجتماعی (فرهنگی) پرداخته خواهد شد که در فصل سوم نقش خاندانهای ایرانی برامکه و سهل در تحولات سیاسی قرن دوم هـ. و فصل چهارم به نقش خاندانهای یسارنسائی، ابن مقفع ، برامکه ، بختشیوع ، نویخت ، ماسویه در تحولات اجتماعی (فرهنگی) قرون اول و دوم هـ. مورد بررسی قرار می‌گیرند..

بررسی و شناخت منابع و مأخذ

یکی از مهم ترین و علمی ترین مسائل در هر پژوهش که محقق باید مد نظر قرار دهد معرفی و شناخت منابع و مأخذ می باشد که در هر پژوهشی مورد استفاده قرار می گیرد به همین دلیل اولین بخش این پژوهش به معرفی و شناخت منابع و مأخذ اختصاص یافته است.

در این رساله سعی بر آن بوده که مهم ترین منابع از جمله منابع کهن (قدیمی) و تحقیقات معاصر مورد استفاده قرار گیرد، بنابراین گزینش مهم ترین منابع و سرعت بخشیدن به جمع آوری مطالب لازم اصولی ترین شیوه در تهیه و تدوین رساله حاضر بوده است، لذا منابع مورد استفاده در ارتباط با موضوع رساله حاضر به دو دسته تقسیم می - شود:

۱- منابع کهن

۲- تحقیقات معاصر

الف) منابع کهن

با توجه به اهمیت منابع کهن (قدیمی) در یک پژوهش تاریخی سعی شده است که تأکید اصلی بر روی این منابع باشد به جهت اینکه در آن دوره مورد بحث و یا نزدیک به آن تألیف شده اند لذا از اهمیت خاصی برخوردار می - باشند.

۱- فتوح البلدان: تألیف احمد بن یحیی بن جابر بلاذری است او در اواخر قرن دوم هـ در بغداد متولد شد، و ظاهراً چندی را نیز در دربار خلفای عباسی (مأمون) به سربرده به طوری که مأمون رانیز مدح گفته بود. بلاذری

دارای چند کتاب بوده است ۱- انساب الاشراف ۲- کتابهای البلدان الكبير والبلدان الصغیر ۳- کتاب عهدار د شیر ۴- کتاب فتوح البلدان که کتاب (فتوح البلدان) مهمترین اثر بلاذری می باشد و آخرین کتاب بزرگی است که در باب فتوحات مسلمانان به دست ما رسیده است. کتاب فتوح البلدان بلاذری بر حسب بلاد (سرزمین های) مختلف تنظیم شده است و تاریخ این سرزمینهارا از نخستین زمانهای توجه مسلمانان به گشودن و تصرف هر یک از آنها آغاز کرده و غالباً تا عصر خود ادامه داده است و کار او از این نظر متفاوت با بسیاری از تاریخ نویسان کهن دیگر از جمله طبری و ابن اثیر می باشد که به وقایع نگاریهای سالانه و دوره یی پرداخته اند، از تفاوت های دیگر کتاب او با سایر تاریخ نویسان پرداختن به اصل مطلب می باشد و از پرداختن به نقل افسانه ها در ابتدای کتاب خود خودداری نموده است ، بلاذری در تدوین کتاب خود روایتهای مختلفی را که شنیده مورد سنجش و ارزیابی قرار می داد، نقاط قوت و ضعف هر کدام از روایتهای را با دیگر روایتهای می سنجید و آنها را درهم می آمیخت و یک کل را به دست می آورد، در بعضی از موارد او یک روایت را صحیح می دانست و همان را نقل می نمود، بلاذری اختصار را در پاره یی از موارد زیاد به کاربرده است همچنین او اندیشه نقدانه ای نیز نسبت به مسائل مختلف و حتی شخصیت های عمده و معتبر تاریخ را به خواننده القا می نماید ، مزیت دیگر کتاب فتوح البلدان این است که به وقایع نگاری صرف نپرداخته بلکه مسائل مهمی در زمینه حیات اجتماعی، اقتصادی و اداری جهان اسلام را مورد بحث قرار داده است، کتاب او را می توان یک اثر بزرگ جغرافیایی نیز به شمار آورد به طوری که گاهی نیز آن را بلدان نامیده اند ، زیرا تعداد عنوانها و نامهای جغرافیایی که در آن به کار رفته بسیار زیاد می باشد در این رساله از کتاب فتوح البلدان بخش مربوط به ایران استفاده شده است که اطلاعات مفیدی از ورود اسلام به ایران و جنگهای میان ایرانیان و مسلمانان و مقاومت های ایرانیان از جمله حاکمان شهرها و ولایتهای مختلف و شرح چگونگی گشایش آنها توسط مسلمانان همچنین به عملکرد دهقانان و برخورد آنان با مسلمانان ارائه می دهد.

بلاذری در سال (۲۷۹ هـ.ق) وفات یافت ، کتاب فتوح البلدان بخش مربوط به ایران توسط آذرتاش آذرنوش به تصحیح استاد علامه فرزانه ترجمه شده و چاپ اول آن در سال ۱۳۴۶ توسط انتشارات بنیاد فرهنگ ایران و چاپ دوم این کتاب در سال ۱۳۶۴ توسط انتشارات سروش صورت گرفته است .

۲- تاریخ طبری (تاریخ الرسل والملوک) : مولف کتاب محمد بن جریر طبری متوفی سال (۳۱۰ هـ.ق)

است، این کتاب جزء تواریخ عمومی اسلام محسوب می‌شود ، طبری این کتاب را پس از آشنایی مسلمین با فن تاریخ نویسی تألیف نموده است، که حوادث و وقایع تاریخی مختلفی را تا قرن سوم هـ. دربر گرفته است .

از امتیازات مهم این کتاب این است که طبری توانسته روایات مختلفی درباره یک حادثه را جمع‌آوری نماید و هر روایت را سعی نموده که با سند مربوط به آن نقل کند و این موجب گشته تا گنجینه‌ای از وقایع تاریخی مستند را برای مورخین بعدی به وجود آورد به همین جهت علی‌رغم وجود تواریخ عمومی دیگر مانند یعقوبی و مسعودی، طبری توانسته در صدر مورخین تواریخ عمومی قرار گیرد، او در نوشته‌هایش سعی نموده که آنچه را می‌شنیده بدون تغییر و با همان کلمات در کتاب خود نقل نماید، اهمیت تاریخ طبری به خاطر فراوانی مطالب آن می‌باشد چون شامل اطلاعات زیادی درباره سیاست خارجی و داخلی خلافت و حکومت‌های ایرانی و شرح حوادث تاریخی برخی از نواحی است. این تاریخ نخستین تاریخ کاملی است که به زبان عربی نوشته شده است که از نظر شناسایی تاریخ ایران حائز اهمیت است، استفاده‌ای که از مطالب این کتاب در این رساله شده است مربوط به حوادث و اطلاعاتی تاریخی دوران قبل از اسلام بخصوص به درگیری‌های درون خاندانی عصر ساسانی، و ورود اسلام به ایران و برخورد ایرانیان با مسلمانان ، جنگ‌ها و اشاراتی به نقش دهقانان در این دوره همچنین به خاندانهای برامکه و سهل در دوره خلفای عباسی اطلاعات مفیدی ارائه داده است این کتاب توسط ابوالقاسم پاینده ترجمه و در سال ۱۳۵۲ در تهران انتشارات بنیاد فرهنگ ایران چاپ و منتشر شده است.

۳- **مروج الذهب ومعادن الجوهر:** تألیف ابوالحسن علی بن حسین مسعودی است او در سال (۲۸۰

هـ.ق) در بغداد متولد شد، وی علاقمند به علم کلام بود و به بحثهای کلامی روی آورد ولی بعدها به تاریخ علاقمند شد و باعث شد تا وی را از ادامه راه در کلام باز داشته تا جائیکه غرق در تاریخ گردید، او به سفرهای زیادی پرداخت و دانشهای زیادی را آموخت از آثار او می توان ۱- اخبار الزمان ۲- الکتاب الاوسط ۳- مروج الذهب ومعادن الجوهر ۴- متون المعارف و ماجری فی الدهور السوالف ۵- التنبيه والاشراف ۶- المقالات فی الاصول الدیانات ۷- القضا یا والتجارب ۸- سرالهیات. اشاره نمود، از میان این آثار فقط مروج الذهب والتنبيه والاشراف باقی ماندند و بقیه در طول زمان از بین رفته اند، مسعودی در سال (۳۴۵ هـ) در شهر فسطاط مصر وفات یافت.

کتاب مروج الذهب مسعودی آخرین اثر او که حاصل یک عمر جهانگردی و مطالعه عمیق وی در حوزه اندیشه‌ها و رفتار اقوام مختلف می باشد این کتاب در سال ۳۳۲ هـ. توسط مولف تألیف گردیده و به دو بخش قبل از اسلام و بعد از اسلام تقسیم می شود در بخش نخست به خلقت جهان و توصیف زمین و ذکر سرزمینها و دریاها و رودها و کوهها پرداخته و همچنین سخن از تاریخ انبیاء و اخبار اعم از یهودی، مسیحی، هندی، ایرانی و یونانی مطالبی عرضه داشته و در بخش دوم مطالبی از ولادت پیامبر اکرم، تاریخ بعثت و هجرت و خلفای راشدین اموی و عباسی تا سال (۳۳۶ هـ.ق) مطرح نموده است، مطالبی که در این کتاب مطرح شده کتاب حاضر را در شمار یکی از کتاب- بهای مهم تاریخی در آورده، مروج الذهب از این جهت که شامل تاریخ ملل قدیم از جمله ایرانیان است و اطلاعات دقیق و کمیابی از خصایص و نسب اقوام ایرانی و سلسله نسب آنان به دست می دهد از منابع معتبر مطالعاتی شرقی از جمله ایران باستان و قرون اولیه اسلام می باشد و بر این اساس از اعتبار ویژه ای برخوردار-

است. استفاده ای که از این کتاب در این رساله شده مربوط به مبحث دهقانان در دوره باستان، ورود اسلام به ایران، رویدادهای سیاسی مربوط به خاندانهای برامکه و سهل می‌باشد. این کتاب توسط ابوالقاسم پاینده ترجمه و در سال ۱۳۴۴ توسط بنگاه ترجمه و نشر کتاب انتشار یافت.

۴-الکامل فی التاریخ: تالیف ابوالحسن علی بن محمد بن محمد بن عبدالکریم شیبانی جزیری مشهور به عزالدین ابن‌اثیر می‌باشد عزالدین علی در اوایل سال (۵۵۵ه.ق) در جزیره ابن عمر از منطقه جزیره در شمال رود فرات متولد شد او در سال (۵۷۹ ه.ق) همراه پدر و برادرانش به موصل نقل مکان کردند و چون این شهر در آن زمان مرکز علم و ادب بود عزالدین شروع به استفاده از عالمان آن دیار نمود و به تدریج در علم و دانش مقام بالایی یافت ابن‌اثیر در علوم و فنون مختلف از جمله حدیث، قرائت، خطابه سیر و مغازی از مشاهیر موصل قرار گرفت. از جمله تألیفات مهم وی عبارتند از الکامل فی التاریخ، اسد الغابه فی معرفه الصحابه، التاریخ الباهر فی الدوله الاتابکیه واللباب فی تهذیب الانساب می‌باشد. کتاب (الکامل فی التاریخ) مشهورترین کتاب وی و از جامع‌ترین تواریخ عمومی است که بیشتر آن درباره تاریخ اسلام می‌باشد. ابن‌اثیر کتاب خود را از نخستین روزگار انسان آغاز کرده و تا پایان سال ۶۲۸ ه.ق برابر با ۱۲۳۰ م. یعنی دو سال پیش از مرگش ادامه داده است منبع اصلی وی تا اواخر قرن سوم تاریخ طبری بوده است اما روش او را در ذکر روایات مختلف درباره یک واقعه رعایت نکرده بلکه کامل‌ترین روایات را گرفته یا روایتی را که به نظر او درست تر بوده با آنچه خود از منابع دیگر یافته ذکر کرده است گاه نیز اگر مجبور گشته روایتی را ذکر کند که در صحت آن تردید داشته نظر خود را نیز درباره آن آورده یا متذکر شده که درباره این واقعه اخبار مختلف در دست است، الکامل رویدادهای تاریخی را بر حسب سنوات یا به شیوه سالشمار تنظیم نموده، او رویدادهای تاریخی را بر حسب اولویت و عظمت ظاهری آن نقل نکرده بلکه آنچه را موافق عقل یافته برگزیده، ابن‌اثیر حوادثی را مورد بررسی قرار داده

که به نقل آنها پرداخته است و هر حادثه ای که درست نمی‌یافت نقل نمی‌نمود. ابن‌اثیر گرچه در تدوین مطالب هفت جلد اول کتاب خود مطالب طبری را پایه قرار داده اما از منابع دیگری مانند ابن کلبی، بلاذری و مسعودی نیز استفاده کرده و بر نوشته‌های طبری افزوده است و در نوشته‌های خود باده انتقادی برخورد نموده و در تحقیق و اثبات حقیقت آنچه نقل می‌نموده سختگیر بوده است الکامل را باید تنها کتابی دانست که به همه دولت‌های اسلامی در تمامی سرزمینها پرداخته است، از مطالب این کتاب که در این رساله استفاده شده است مربوط به ورود اسلام به ایران و شرح جنگ‌های ایرانیان با مسلمانان همچنین اشاراتی به خاندان برمکه و سقوط آنان و خاندان سهل در دوران وزارت خلفای عباسی و نقش هرمان بوده است. نخستین چاپ کتاب الکامل میان سالهای ۷۱-۱۸۵۱ م. در ۱۲ جلد چاپ شد و این کتاب توسط ابوالقاسم حالت و عباس خلیلی ترجمه شده است و ترجمه‌ی ناتمام دیگری توسط سید محمود روحانی عرضه شده است.

۵- الفهرست: تالیف محمد بن اسحاق بن ندیم معروف به ابن‌ندیم می‌باشد در کنیه‌اش اختلاف کوچکی است که برخی ابوالفتح دانسته‌اند او اهل بغداد بوده است، تاریخ تولد او کاملاً مشخص نیست، ابن‌ندیم در ابتدا به کار کتابفروشی مشغول بوده است و حتی با این صفت معروفیت داشته است اما کتابفروشی ساده‌ای نبوده چون در سنجش و ارزیابی کتاب توانا بوده است، ابن‌ندیم جز کتاب الفهرست کتابی به عنوان التشیبهات والاصاف نیز تألیف نموده است، کتاب الفهرست خود را در سال ۳۷۷ هـ. تألیف نموده است، سبک نگارش ابن‌ندیم در کتابش بسیار روان و شاید تا حدی محاوره‌ای و تا جایی که توانسته مطلب را کوتاه بیان نموده و مختصر گوئی کرده است، کتاب الفهرست در دو جلد می‌باشد که جلد اول آن شامل چهار مقاله و جلد دوم آن ۶ مقاله دارد، هر مقاله شامل چند فن است که در مورد مسائل مختلفی از جمله شاعران، نویسندگان، مذاهب و فرق مختلف، فلسفه، فقه، کلام و حتی از مواردی چون سحر و جادو نیز صحبت نموده است، استفاده بسیار مهمی که از این

کتاب در این رساله شده است در مورد آثار علمی و فرهنگی خاندانهای ایرانی می‌باشد که ابن ندیم اطلاعات بسیار جامعی از کتب و تألیفات و ترجمه‌های خاندان برامکه ، بختشیوع ، نوبخت ، ماسویه ، ابن مقفع ارائه می‌دهد که ابن ندیم به شرح این آثار پرداخته و حتی در مورد شاعران ، نویسندگان و بسیاری از کسانی که در خدمت این خاندانها بوده‌اند و برای آنان کار می‌نمودند مطالب جالب توجهی را بیان می‌کند. ابن ندیم در سال ۳۸۵ هـ. وفات یافت ، ترجمه این کتاب توسط م. رضا تجدد و ابن علی بن زید العابدین مازندرانی صورت گرفته که چاپ اول آن در سال ۱۳۴۳هـ. در انتشارات کتابخانه ابن سینا صورت گرفت .

۶- الفخری فی الاداب السلطانیة والدول الاسلامیة: تألیف محمد بن علی بن طباطبا معروف به ابن طقطقی

است این کتاب پیرامون تاریخ خلفا و وزرا و اندکی هم درباره سلاطین و پادشاهانی که در خلال فرمانروای خلفا ظهور نمودند می‌باشد و کتاب خود را بر اساس سال مرتب نموده است و پس از شرح حال هر یک از خلفا به شرح چگونگی وزارت در زمان آنها و کسانی که وزارت راعهده‌دار شدند پرداخته است ، چون کتاب او بر شرح حال و زرا اختصاص داده شده به این دلیل کتاب او بر سایر کتب پیشینیان امتیاز شایانی یافته است ، از موارد مفید این کتاب روح انتقادی اوست که در مطالب تاریخی او خرده‌گیری وجود دارد و سعی نموده که در کتاب خود بی- طرفی را بگنجانند ، ابن طقطقی در فصل اول کتاب خود به عنوان مقدمه و سرآغاز پیرامون آداب سلطانی و سیاست ملکداری داستانهای جالب توجهی را ذکر کرده است استفاده‌ای که از این کتاب در این رساله شده است در مورد وزرای ایرانی از جمله خاندان برامکه و وزارت اعضای آن و همچنین علت سقوط آنان و به بررسی خاندان سهل و وزارت این خاندان در زمان مأمون پرداخته که غیر از مسائل سیاسی مسائل فرهنگی نیز مورد بحث قرار داده است. در میان کتابهایی که درباره خلفا و وزرا تألیف شده کمتر اثری است که مانند کتاب الفخری جامع و سودمند باشد این کتاب با همه ایجاز و اختصار حاوی نخبه آثار و اخبار خلفا و وزیران آنان می‌باشد. ابن-

طقطقی مذهب شیعه داشت و در سال ۶۶۰ هـ. متولد و در سال ۷۱۰ هـ. در موصل کتاب خود را تألیف و در سال ۷۰۹ هـ. ق. وفات یافت این کتاب ترجمه محمد وحید گلپایگانی است که چاپ اول آن در سال ۱۳۵۰ صورت گرفت.

ب - تحقیقات معاصر (منابع جدید)

برای انجام یک پژوهش تاریخی همواره از منابع متعددی استفاده می‌شود که این منابع، منابع کهن و تحقیقات معاصر می‌باشند و استفاده از تحقیقات معاصر در کنار منابع کهن لازم و ضروری است زیرا بین این دو دسته از منابع شباهتها و تفاوت‌هایی چه به صورت جزئی و چه به صورت کلی وجود دارد لیکن برای پاره ای تحلیلها و نظرات جدید استفاده از منابع معاصر ضروری می‌باشد.

۱- تاریخ ایران بعد از اسلام: تألیف عبدالحسین زرین کوب می‌باشد، او یکی از بزرگترین نویسندگان معاصر است که کتابهای مهمی در زمینه ادبیات و تاریخ تألیف نموده، از دیگر تألیفات مهم او در زمینه تاریخ می‌توان به کتابهای ۱- دو قرن سکوت ۲- تاریخ مردم ایران که در دو جلد می‌باشد، جلد اول آن به ایران قبل از اسلام و جلد دوم از پایان ساسانیان تا پایان آل بویه با عنوان (کشمکش با قدرتها) و کتاب دیگر او تاریخ ایران بعد از اسلام است که رویدادهای تاریخی را از اواخر ساسانیان و ورود اسلام به ایران و خلافت امویان و عباسیان و سلسله‌های ایرانی طاهریان تا پایان حکومت صفاریان را دربر گرفته است. همانطور که از نام کتاب تاریخ ایران بعد از اسلام برمی‌آید این کتاب به تحولاتی که برای ایرانیان از ورود اسلام تا پایان صفاریان واقع شده پرداخته است. البته ادامه این کتاب را در کتاب دی دیگر او تاریخ مردم ایران (کشمکش با قدرتها) آمده است. درباره قرون اولیه ایران اسلامی نگرشها و تحلیل‌های متفاوتی ناشی از دیدگاههای افراد وجود دارد که باعث ابهام

دردرک واقعیات برای خواننده امروز می‌باشد که زرین کوب با موشکافی و اشراف و جامع‌نگری ویژه در کتاب خود بسیاری از ابهامات را پاسخ می‌دهد و در این کتاب اطلاعات تاریخی بسیار زیاد همراه با تحلیلهای جالب توجهی از دوران ورود اسلام به ایران ارائه می‌دهد در واقع این کتاب تلفیقی است از تاریخ ترکیبی و تاریخ تحلیلی ایران در دوره اسلامی است، استفاده‌ای که از این کتاب در این رساله شده است مربوط به اوضاع موالی و ایرانیان در دوره خلفای بنی‌امیه و تلاش آنان بر رهایی از تبعیض نژادی و همچنین به وزرای ایرانی (برامکه و سهل) و خدماتی که در دربار خلفا و تلاش برای ایرانی نمودن و برگرداندن قدرت ایرانیان انجام دادند را به تفسیر می‌کشد. چاپ اول این کتاب در سال ۱۳۴۳، چاپ دوم در سال ۱۳۵۶ توسط انتشارات امیرکبیر بوده است.

۲- تاریخ تمدن اسلام: این کتاب اثر جرجی زیدان است جرجی زیدان در سال ۱۸۶۹ م. در یک خانواده مسیحی عرب در شهر بیروت به دنیا آمد، او در جوانی مدتی به آموختن داروسازی پرداخت و در کنار آن زبان انگلیسی را نیز فرا گرفت، زیدان به نوشتن و خواندن مقاله‌های سیاسی علاقه زیادی داشت و در نتیجه همین توجه به مطبوعات مورد بی‌مهری مأمورین حکومت دیکتاتوری عثمانی واقع شد و به مصر رفت، و در آنجا شروع به تألیف کتابهای مختلفی نمود از جمله کتاب تاریخ تمدن اسلام که در پنج جلد می‌باشد، وی در این کتاب به تاریخ تمدن ملل اسلامی پرداخته است، جرجی زیدان سعی نموده که در بررسی مسائل مربوط به فرهنگ و تمدن و ارزشهای اسلامی روح انصاف و واقع بینی را در کتاب خود رعایت نماید، البته ذکر این نکته ضروری می‌باشد که چون جرجی زیدان مسیحی بوده و با این ایدئولوژی رشد یافته بود در توضیح و تفسیر و معرفی برخی از قوانین، سنن و ارزشهای اسلامی گاه تصویری ناقص و ناروا از آنها ارائه داده، اما با این وجود کتاب او از

آثار مهم در زمینه تاریخ تمدن اسلام می‌باشد اودرلابه‌لای مسائل فرهنگی و تمدنی به مسائل سیاسی و رخدادهای تاریخی نیز پرداخته است ،

استفاده‌ای که از این کتاب در این رساله شده است مربوط به آثار فرهنگی و علمی ایرانیان از جمله خاندانهای ایرانی مورد بررسی در این تحقیق می‌باشد ، این کتاب به معرفی خاندانهای ایرانی از جمله برامکه ، سهل و خدمات آنان در دوره وزارت و آثار علمی و فرهنگی که از خود برجای گذاشته‌اند و همچنین به معرفی آثار دیگر خاندانهای همانند بختشیوع ، نوبخت ، ابن مقفع و ماسویه و حنین پرداخته و از رویدادهای سیاسی نیز اشارات جالب توجهی در مورد وضعیت موالی و ایرانیان در دوره بنی‌امیه داشته است. این کتاب توسط مرحوم علی جواهر کلام در سال ۱۳۳۳ هـ. ق به طور کامل (پنج جلد) از عربی به فارسی ترجمه شده و توسط انتشارات امیرکبیر به چاپ رسیده است.

۳- مجموعه مقالات تاریخ ایران (پژوهش دانشگاه کمبریج جلد چهارم)

این اثر توسط عده‌ای از نویسندگان ایرانی و خارجی تألیف گردیده و گردآورنده آن ر. ن. فرای و مترجم آن حسن انوشه می‌باشد، این کتاب ، تاریخ ایران از ظهور اسلام تا آمدن سلجوقیان را مورد بررسی قرار داده ، و در آن نیز به سلسله‌های کوچک محلی در ایران پرداخته است، غیر از رخدادهای سیاسی در این کتاب فصولی نیز به بررسی علوم و فنون و دین نیز اختصاص داده شده است، از مباحث مهم این کتاب گرایش ایرانیان به دین اسلام می‌باشد که در سراسر این کتاب یکی از بحثهای اصلی آن را تشکیل می‌دهد. تاریخ ایران کیمریج رویدادهای تاریخی و سیاسی که بر کشور ایران گذشته را مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار داده است و این کتاب از منابع بسیار مهم در تاریخ ایران دوره اسلامی محسوب می‌شود ، استفاده مهم از این کتاب در این رساله مربوط به ورود اسلام به ایران و همچنین وضعیت ایرانیان در دوره خلفای بنی‌امیه و بنی‌عباس و اطلاعات جالب توجهی از خاندانهای

عصرساسانی در طبرستان و چگونگی مقاومت آنان در برابر مسلمانان ارائه می‌دهد ، چاپ اول این کتاب به فارسی در سال ۱۳۶۳ش. توسط انتشارات امیرکبیر صورت گرفت .

۴- تاریخ ایران در قرون نخستین اسلامی: این اثر توسط برتولد اشپولر نویسنده و محقق آلمانی نوشته شده است ، کتاب دوجلدی است و جلد اول آن به بیان حوادث ایران از سال (۱۵ هـ تا ۴۴۷ هـ . ق) پرداخته ، یعنی از ورود اسلام به ایران تا پایان حکومت سلجوقیان ، اشپولر بیان حوادث تاریخی را در این کتاب تا حد امکان فشرده و خلاصه نوشته است . در واقع اوبه اصل موضوع پرداخته و از بیان جزئیات خودداری نموده ، در این کتاب غیر از مسائل و حوادث سیاسی فصولی رادارتباط با اطلاعات فرهنگی آن قرن‌ها دارد که توجه و تأکید بر روی فصول فرهنگی می‌باشد و بخش بیشتری از کتاب رادر برگرفته است از محسنات این کتاب این است که اشپولر توانسته است مسائل فرهنگی قرون اولیه اسلامی را از لابه‌لای منابعی که بیشتر به مسائل تاریخی و سیاسی پرداخته‌اند بیرون بکشد و در کتاب خود تحلیل‌های جالب توجهی را ارائه می‌دهد استفاده‌ای که از این کتاب در این رساله شده است مربوط به ورود اسلام به ایران و نحوه اسلام‌پذیری ایرانیان ، همچنین وضعیت دهقانان و اسلام‌پذیری و مصالحه آنان در قرون اولیه اسلامی می‌باشد، این کتاب از کتب مهم در تاریخ ایران دوره اسلامی محسوب می‌شود و توسط جواد فلاطوری ترجمه و در سال ۱۳۴۹ توسط انتشارات بنگاه ترجمه و نشر کتاب چاپ شده است .